

ՃԱՄԲԱՐԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԻՆ ԲՆՈՐՈՇ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱՀԱՐՈՒ «ՄՇԵՑԻ ԱՌԱՔԵԼԸ ԵՎ
ՈՒՐԻՇՆԵՐԸ» ՊԱՏՄՎԱԾՔՈՒՄ

Գայանե Հ. Ավետիսյան

Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվ. պետական համալսարան, Գյումրի, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Հեղինակն անդրադարձել է Գ. Մահարու կյանքի շուրջ տասնյոթ տարի տևած մի հատվածին, գրողի, որի անվան և գործի շուրջ այսօր էլ շարունակվում են գրական բանավեճերն ու քննարկումները: Դժվարին կյանք էր վիճակված նրան՝ որբություն, որբանոցից որբանոց, կրկնակի աքսոր, հրատարակչական դժվարություններ և մշտական հալածանքներ: Այս ամենով հանդերձ՝ նա կարողացել է դժվարին պայմաններում անգամ ստեղծել հոգևոր հարուստ արժեքներ պարունակող գեղարվեստական ինքնատիպ գործեր: Մեթոդներ և նյութեր. Հետազոտության ընթացքում կիրառել ենք նկարագրության, վերլուծության և համադրության մեթոդներ: Քննության ենք առել Գ. Մահարու «Մշեցի Առաքելը և ուրշները» պատմվածքի գեղարվեստական առանձնահատկությունները, որի շրջանակներում փորձել ենք ներկայացնել **սիբիրյան տաժանակրության, արքայի տարիների պատկերները: Վերլուծություն**. Գրողն առաջին անգամ փորձում էր մտնել արգելված գոտի՝ բանտ, բարաք, ճամբար, մենախուց, ներկայացնել անվանի և շարքային մարդկանց, տարբեր ազգերի քրեականների, որոնք չէին կորցրել իրենց բարոյական կերպարը: Վավերագրական-փաստագրական այս պատմվածքը պատկերում էր խորհրդային իշխանության տարիներին բռնադատվածների հալածական կյանքը սիբիրյան հեռավոր ճամբարներում: Ինքնակենսագրական հիմք ունեցող «Մշեցի Առաքելը և ուրշները» պատմվածքը «*Սիբիրյան պատմվածքներ*» շարքից է, որի հերոսները մատնվել են բախտի քմահաճույքին Սիբիրի հեռավոր տալգաներում: **Հեղինակը շարքի այս և մյուս ստեղծագործություններում ցույց է տալիս տաժանակրության անմարդկային պայմանները, անմեղ դատապարտված բանտարկյալների ամենօրյա ջանքը իրենց մարդկային նկա-**

րագիրը չկորցնելու համար: *Արդյունքներ*. Քննարկվող թեման արդիական և հետաքրքիր է, քանի որ այն վավերագրական-ինքնակենսագրական հիմք ունեցող ստեղծագործություն է, որը վեր է հանում խորհրդային տարիների բռնադատության, ճամբարային կյանքի և մարդկային արժանապատվության պահպանման խնդիրները, իսկ առաջադիր խնդիրը՝ մանկավարժական մտքի արդի պահանջների համապատկերում դրանք ընթերցողներին ներկայացնելը: Սույն հոդվածի նպատակը Գ. Մահարու պատկերաստեղծման և գրական նոր կերպարների յուրահատկությունների, գաղափարական և գեղարվեստական շերտերի բացահայտումն է՝ ճամբարային կյանքի իրողությունների համատեքստում: Ուսումնասիրվում են պատմվածքում կերտված կերպարների բարոյահոգեբանական վերափոխումները, բռնաճնշումների պայմաններում մարդկային արժեքների պահպանման հնարավորությունները:

Բանալի բառեր՝ բռնադատված, հալածանք, համակենտրոնացման ճամբար, մարդկային նկարագրեր, ճակատագիր, հիշողություն, վերափոխություն:

Ինչպես հղել՝ Ավետիսյան Գ. Միբիրյան տարիների նկարագրությունը Գուրգեն Մահարու «Մշեցի Առաքելը և ուրիշները» պատմվածքում. // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի: 2025: Հ. 2(28): 259-267 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-259

REFLECTION OF THE CHARACTERISTICS TYPICAL OF CAMP LIFE IN GURGEN MAHARI'S STORY “ARAKEL FROM MUSH AND OTHERS”

Gayane H. Avetisyan

Shirak State University after M. Nalbandyan, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: This article addresses a significant and challenging period in the life of the distinguished and respected writer Gurgen Mahari, which lasted about seventeen years. Mahari remains a subject of ongoing literary debate and discussion. The writer endured a difficult life marked by orphanhood: from one orphanage to another, repeated exile, publication difficulties, and constant persecution. Despite all these hardships, he was able to create artistically unique works containing profound spiritual values, even in the harshest conditions. **Methods and Materials:** In this research we have applied methods of description, analysis and comparison. We examined the literary features of Gurgen Mahari's story “Arakel from Mush and Others,” focusing particularly on the portrayal of the Siberian penal years and exile. **Analysis:** For the first time, the writer attempted to enter a forbidden zone — prison, barracks, camp, solitary confinement — and depicted both renowned and ordinary people, criminals of various nationalities who had not lost their moral character. This documentary-literary story reflects the persecuted lives of the repressed during the Soviet era in distant Siberian camps. The semi-autobiographical “Arakel from Mush and Others” belongs to the “Siberian Stories” series, whose protagonists were left to the whims of fate in the remote Siberian taiga. In this and other works in the series, the author portrays the inhuman conditions of forced labor and the daily struggle of unjustly convicted prisoners to retain their human dignity. **Results:** The topic under discussion is both relevant and interesting, as it

concerns a work based on documentary and autobiographical foundations that brings to light the issues of repression during the Soviet era, camp life, and the preservation of human dignity. The primary objective is to present these themes to readers in the context of contemporary pedagogical thought and its current demands.

The aim of this article is to reveal the features of Gurgen Mahari's imagery and the uniqueness of his new literary characters, as well as to explore the ideological and artistic layers of the work within the context of camp life realities. The study examines the moral and psychological transformations of the characters depicted in the story and the possibilities for preserving human values under conditions of repression.

Key words: *Repressed, persecution, concentration camp, human character, destiny, memory, transformation.*

Citation: Avetisyan G. *Reflection of the Characteristics Typical of Camp Life in Gurgen Mahari's Story "Arakel from Mush and Others" // "Scientific Works" of the Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA, Gyumri, 2025, Vol. 2(28), 259-267 pp..*

DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-259

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն. Գ. Մահարին իրապաշտական գույներով է ներկայացնում սիբիրյան բանտերն ու ճամբարները, բարաքներն ու մենախցերը, աքսորավայրերն իրենց անվանի ու շարքային մարդկանցով, քրեականներին, ուլքեր օր ու արև չեն տալիս մյուսներին: Հեռավոր Սիբիրում «Ազատ աքսորում» մնալով՝ Գ. Մահարին չկորցրեց գրելու կարողությունը և հումորի նուրբ զգացողությունը: Այդ ամենի արտահայտությունն են այդ տարիներին Վաղարշակ Նորենցին, Աշոտ Սանամյանին, Վահրամ Ալազանին, մյուս հարազատներին և օգնողներին գրած նամակները, որոնք ի մի են բերվել «Սիբիրական»-ում [6, էջ23]: Ի դեպ, նշենք, որ Աշոտ Սանամյանը նույն Աշոտ դային է, ում հանդիպում ենք «Մշեցի Առաքելը և ուրիշները», «Սև մարդը», «Հայկական բրիգադ» պատմվածքներում, «Ծաղկած փշալարեր» վիպերգում, ուրիշ գործերում ևս:

Տաժանակրության տարիների արտացոլումն են «Ծաղկած փշալարեր» (1965) վիպակը, «Սև մարդը» (1960), «Հայկական բրիգադ» (1964), «Գիշեր» (1964), «Մշեցի Առաքելը և ուրիշները» (1965) պատմվածքները: Միայն Ստալինի մահից հետո ավարտվեց գրողի սիբիրյան փշոտ ճանապարհը: 1965թ. միայն նրան հնարավորություն ընձեռվեց գրելու սիբիրյան վիպերգությունը, որի մեջ առանձնանում է «Մշեցի Առաքելը և ուրիշները» պատմվածքը: Առաջին անգամ տպագրվել է 1967թ. Բելյուսում: Այս ստեղծագործությունը ներկայացնում է տաժանակրության դատապարտվածների տառապալի գոյությունը, իրավագուրկ բռնատատվածների «շեքսպիրյան ողբերգությունը», մարդու ամենօրյա, ամեն պահի ստորացումն ու ոչնչացումը: Ճամբարային դժոխքի մասին գրողի նկարագրություններում հայտնվել են անմեղ, հանիրավի պատժված մարդիկ: Մասնավորապես՝ Աղաջանյանը, անդրադառնալով թեմային, նշում է, որ յուրաքանչյուր հերոսի ճակատագիրը, տաժանակրության կյանքի ամեն մի դրվագը մի ողբերգություն է [3, էջ 82]: Մահարին այս և շարքի մյուս պատմվածքներում ևս վավերական պատմող է, նրա կերտած կերպարներն ունեն իրենց նախակերպարները: Համակենտրոնացման ճամբարում միայն աքսորականներն են և նրանց վերահսկիչները: Մահարին ամենայն մանրամասնությամբ նկարագրում է դեպ-

քերն ու դեմքերը, ինչի արդյունքը կենդանի միջավայրն է՝ կա տարածություն, կա օդ ու շնչառություն, և կան մարդիկ՝ իրենց ճակատագրի դատապարտվածությամբ [6, էջ 342]:

Գ. Մահարու և՛ պատմվածքները, և՛ վեպերն ու վիպակները մի ամբողջ կենսապատում-ինքնապատում են՝ ձուլված ժամանակի պատմությանը: Աքսորականներն իրենց Սիբիրում գտնվելը արդարացնում էին այսպես. «Սիբիրը մեղավոր չէ, որ բոլոր ժամանակների բռնակալներն ամեն տեսակ հանցագործներին և ոչ հանցագործներին զենքի ուժով քշել են այս տայգաները, ցրտի ու քաղցի բերանը: Եթե մերկ ես, պիտի մրսես, եթե չես սնվում, պիտի քաղցես, ուր էլ որ լինես. Սիբիրը չէ մեղավորը...» [8, էջ 19]:

Գրողի աքսորի տարիները ներկայացնող պատումներում նկարագրությունները համահունչ են հերոսների ապրումներին, արտացոլում են նրանց հուզերն ու ապրումները հայրենիքից և ընտանիքից կտրված անձանոթ միջավայրում: Դժվարին պայմաններում անգամ մարդիկ չեն կորցնում ապրելու բերկրանքը, հոգու կորուվը և ուժ են գտնում մխիթարելու իրենք իրենց. «Հավ, ծուռ նստենք, շիտակ խոսենք, ինձի էլ ի՞նչ պիտի անեն: Տաս տարիս տասնհինգ պիտի անեն... Է՛, թող անեն...» [8, էջ 240]:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն. Գ. Մահարու «Մշեցի Առաքելը և ուրիշները» պատմվածքը բացահայտում է աքսորի ծանր իրականությունը, որտեղ մարդու ճակատագիրը դառնում է հոգեբանական և բարոյական դիմակայության դաշտ: Աքսորը ոչ միայն ֆիզիկական հեռացում է հայրենիքից, այլև ներքին պայքար՝ մարդ մնալու, մարդկային արժեքները պահպանելու: Մշեցի Առաքելը մյուս քսորականներից տարբերվում է իր պարզությամբ, անկեղծությամբ և բարությամբ: Դժվարին պահերին անգամ չի կորցնում հումորի նուրբ զգացողությունը. «Մեր մեծ հայրը չի թողնի, որ մենք սիրիներում կորենք գնանք... և մի օր կարժանանանք իրար տեսության» [8, էջ 216]:

Անդրադառնալով սիբիրյան թեմատիկային՝ Ս. Բողոսյանը նշում է. «Մահարու արձակը ոչ միայն հուշագրություն է կամ փաստագրություն, այլև բարոյական ուսուցման բարձր արվեստ. նա ճշգրտությամբ և գեղարվեստական դիպուկությամբ կարողացել է վերապրող հոգու մաքրման ճանապարհը ցույց տալ, այն վերափոխումը, որին ենթարկվում է անհատը՝ անգամ ճնշման պայմաններում» [5, էջ 129]:

Այս առումով ուշագրավ է նաև Լ. Հախվերդյանի այն դիտարկումը, թե. «Մահարու արձակում դաժան իրականությունը երբեք չի վերածվում մերկ փաստի շարադրանքի: Նրա տեքստերում անգամ ամենածանր ապրումների ու ցավի մեջ ներկա է ներքին լուսավորումը, վերապրումի հույսը, մարդուն՝ որպես արժեքի, պաշտպանությունը» [7, էջ 45]:

Իսկ ովքե՞ր են «ուրիշները»: Նրանք մարդիկ են, ովքեր կորցրել են իրենց հավատը, դարձել են սառն ու հեզնական, անտարբեր մարդկային ճակատագրերի հանդեպ: Նրանք չեն հասկանում մշեցի Առաքելի պարզ ու մարդկային լեզուն: Բարաքի բնակիչները երբեմն ծաղրում են, չեն ընդունում նրան: Անգամ այս պայմաններում նա մնում է իր գաղափարների կրողը. «... Խշտիկի վրա նստի, երկիր կը կառավարե. խշտիկի վրա նստե՛լ կլինի, օդու՛լ... շատ էլ... որ Անդրանիկի մոտ ծառայեք եմ, շատ էլ, որ ըսեք եմ Վանն ու Մուշ հայերին է եղե...» [8, էջ 219]:

«Ուրիշներին» շարքում էր նաև կալանավոր Իվան Պետրովիչ Բրյուխովը. «... Ոչ մի տեղ չի աշխատում, ապրում է կուշտ կյանքով... Թեև նրա աչքը չի տեսնում, բայց

կան պնդողներ, որ նա իր ծոծրակին անգամ աչք ունի, աչք, որը ոչ ոք չի տեսնում, բայց որն ամեն ինչ տեսնում է ...»[8, էջ 223]: Կամ՝ Եֆրեմին Ալեքսանդր Վլադիմիրովիչը՝ մոսկովյան պրոֆեսորը, ով հիմա տեխնիկական է, ցախավել է կապում [8, էջ 224]:

Բանասարկուների, երկչոտների, հարյուր գրամ սև հաց ավելի ստանալու համար իրենց ընկերոջը բրյուխովներին ծախելու միշտ պատրաստ թաբունի մեջ է ազգությամբ հայ Բեկլար Քալանթարովը. «Հաստ ապակիներ է կրում Բեկլար Քալանթարովը, կապույտ աչքեր ունի և աշխարհին ու մարդկանց նայում է կկոցած դժգոհ աչքերով: Նրա դեմքը սպիտակ է, անգամ բաց վարդագույն, կարճ կտրած մազերը շեկ են» [8, էջ 227]: Նա նախկինում եղել է Բերիայի հատուկ հանձնարարություններ կատարողը. պարտականությունը եղել է Խանջյանի տակ փորելը: Կալանթարովը նա դարձյալ նույն գործին է:

Թեև պատմվածքի գլխավոր հերոսը մշեցի Առաքելն է, բայց գործողությունների կենտրոնում Աշոտ դային է, որը Մահարու բնորոշմամբ ամեն ինչ գիտե. «Հիսունից անց է Աշոտ դային, խիտ մազերն ալեխառն են, սև հոնքերի տակից նայում են մի քիչ թախծոտ, մի քիչ ժպտուն աչքերը» [8, էջ 250]: Նրան տեսնում ենք ոչ միայն այս պատմվածքում, այլև «Սիբիրական» շարքի մյուս պատմվածքներում և «Ծաղկած փշալարեր» վիպակում: Նա իր շուրջն է համախմբել աքսորական հայերի և բրուտանոցի միջոցով փորձում է նրանց փրկել փորձություններից և սիբիրյան տաժանակրությունից: Առաջին իսկ հանդիպման ժամանակ մշեցի Առաքելը Աշոտ դայուն պատմում է իր որդիների, հայրենիքի, Անդրանիկի զինվորը լինելու մասին: Աշոտ դայու զայրության ժպիտով պատասխանում է. - Դուրսը պիտի վախճաի, լեզուս ինձի քաշեի, հիմա, որ ընկեր եմ, ինչի՞ց պիտի վախճամ: Տաս տարի են տվե, ապա ինչի՞ են տվե... [8, էջ 221]:

Վերջին էտապով Չիտայից եկած մշեցի Առաքել Ութուճյանը նշանակված է հինգերորդ բարաքի օրապահ. «Դննալնի եմ... հատակը լվալ, մաքրել, թափել ... իշտե՛ ... իմ հերն ու մերը ինձ աշխարհ բերին, որ գամ էս սիբիրներ դննալնի դառնամ... երթանք, երթանք, դուրս նստենք, քիչըմ ժողենք» [5, էջ 217]: Կալանթարովն է, որովհետև խոսքի մեջ ասել է, որ վեց ամիս եղել է Անդրանիկի զինվորը: Հիմա հեղինակի մոտ զարմանում է, որ Անդրանիկին գովելու համար իրեն բռնել են ու աքսորել:

Նա աչքի է ընկնում «իբ պարզ նկարագրով ու Մուշի բարբառով, կիսատ-պոստ ոռուսերենով, նրա արմատները հեռավոր Մուշից էին. «Կարճահասակ էր, նեղ ճակատով, նեղ աչքերով, մի քիչ չեչոտ, Նապոլեոնի քթի նման կեռ քթով, մոտ վաթսուն տարեկան, դանդաղաշարժ...» [8, էջ 214]:

Առաջին իսկ ծանոթությունից հետո Առաքելը հեղինակին խնդրում է իր համար նամակ գրել կնոջը՝ Անթառամին. «Անթառամ ջան, իմ մասին մի մտածեք... Թող աստված անպակաս անի մեր մեծ հոր օրն ու արևը: Ես շատ լավ եմ, մենակ կակուղ հացից զահլաս գնացել է, մի երկու կիլո չոր սուխարի ուղարկի, ջրով կակղցում, ուտեմ: Թե ուժդ կպատի՛ շաքար, սիտոր, մի խոսքով, տես...» [8, էջ 214]:

Մշեցի Առաքելը ամեն տեղ իր հայրենասիրական ճառերն է ասում ու փորձում իր ասածն հիմնավորել. «Աշխարհ գիտի, որ Անդրանիկ հերոս էր, աշխարհին հայտնի է, որ Ղարս, Արդահան Հայաստանի քաղաքներն են եղել, թուրքերն եկան զավթին ժողովրդին էլ մորթին, քշին...» [8, էջ 218]:

Այս ընթացքում Բեկլար Քալանթարովը, որի հետ հասցրել էր ծանոթանալ ու զրուցել Առաքելը, իր սև գործն է անում: Նրա հերթական գոհը մշեցի Առաքելն է: Նա պետին է ներկայացնում Առաքելի հայացքները և կապը Անդրանիկի հետ. «...Որ *Անդրանիկ հերոս էր, աշխարհին հայտնի է, որ Ղարս, Արդահան Հայաստանի քաղաքներն են եղել, թուրքերն եկան զավթին, ժողովրդին էլ մորթին, քշին...*» [8, էջ 218]: Բեկլար Քալանթարի զեկուցումով Առաքելը ձևակերպվում է ազիտատոր, հակահեղափոխական մտքերի քարոզիչ: Զրկվում է Առաքելը տաքուն աշխատանքից և տեղափոխվում է պահեստային բրիգադ:

Պատմվածքում հեղինակը ակամայից հիշում է վերափոխված Սանասարին, ում հանդիպում ենք «Սև մարդը» ստեղծագործության մեջ: Նա կամավոր էտապ է գրվում և մեկնում բևեռային Դուդինկա. «*Չեմ կարող, դայի, ամեն տեղ աչքիս Լյայլան է, ուժ չունեմ... գնամ հեռու տեղ, գուցե մոռանամ. -մեկնելուց առաջ ասել էր Աշոտ դայուն...*» [8, էջ 220]:

Պատմվածքում հպանցիկ խոսում է աբասթումանցի Մամոյի և Լյուդմիլա Շարթի մասին՝ խոստանալով հետո առավել հանգամանորեն ներկայացնել բրուտալնոցն ու նրանց պատմությունը. «*Ու՞ր են մտքերդ աբեղա, ... Այս վերջին տիտղոսը ես ստացա երկու շաբաթ առաջ, կալանավորուհի Լյուդմիլա Շարթի կապակցությամբ: Նա հայտնվեց բրուտալնոցում, որպես... բայց այս մասին մի ուրիշ անգամ...*» [8, էջ 219]:

«**Մշեցի Առաքելը և ուրիշները**» պատմվածքը որոշ պոմեոսային գծերով և կերպարներով նման է «*Ծաղկած փշալարեր*» ինքնակենսագրական վիպերգին, որտեղ **ամբողջական ներկայացվում են ճամբարային կյանքի պատկերները**: Այդպիսի պայմաններում մարդիկ չեն կորցնում իրենց դեմքը, պահպանում են քնքուշ զգացմունքները, սիրած կնոջ համար իրենց զրկելու ընդունակությունը: Մարդկային հոգիները իրենց ջերմությամբ կարող են անգամ փշալարերը կենդանացնել. «*Ես գիտեի, որ սերը փոքրատառ մարդուն դարձնում է մեծատառ. բայց այսքա՞ն մեծատառ: Ճի՛շտ, ճի՛շտ, ես այդ չէի սպասում*» [8, էջ 415]:

Ճամբարականները խորհրդային բազմազգ պետության տարբեր ներկայացուցիչներ են (կարգադրիչ Սիդորով, պահեստապետ Կաց, հիվանդանոցի տնտեսվար Մավրին, Մերպերտ, Մեսրոպ Ուզունյան և ուրշներ), որոնց մեջ է նաև ազգությամբ հայ Վահան Ոսկանյանը. «*Բարձրահասակ, թիկնեղ, թուխ, մոտ քառասուն տարեկան մի անձնավորություն էր, երկար ձեռներով և ոտներով, թավ հոնքերի տակից նայող, զննող և այնուամենայնիվ չհավատացող աչքերով*» [8, էջ 225]:

Իր աշխատանքի բերումով հաճախ էր լինում մյուս ճամբարային կետերում և երեկոները զալիս էր ու Աշոտ դայուն պատմում զանազան կարևոր և անկարևոր նորություններ:

Պատմվածքում Մահարին ներկայացնում է քրեականների, որոնք ունեն իրենց օրենքները, հատուկ լեզուն և վարքագիծը: Նրանց կերպարը ներկայացված է որպես աքսորական միջավայրի յուրահատուկ ու վտանգավոր մի շերտ: Քրեականները ձևավորել են փակ մի աշխարհ, որտեղ իշխում է ուժի և վախի օրենքը: Նրանք հասարակության այն հատվածն են, որ չունի բարոյական արժեքներ: Մահարին նրանց ներկայացնում է որպես հոգեպես կոտորված ու խեղված էակներ, որոնք իրենց տեսակը ձևավորել են հալածանքների, կյանքի դաժան պայմանների արդյունքում:

Քրեականներին ու քաղաքականներին տանում են ճամբարից հեռու՝ մահացած ճամբարականների համար գերեզման փորելու: Իր քաղաքական դիրքորոշման համար որպես պատված՝ այս խմբի մեջ է նաև Առաքելը և գրող-հեղինակը: Քրեականները ոչինչ չեն անում: Սիրիայան ցրտաշունչ ձմեռ է: Նրանք, վերահսկիչից չվախենալով, վառում են երկու ձիասայլերի տախտակները և տաքանում: Սրանք սանձարձակ են և անպատժելի: Երգում են, թոչկոտում և իրենց պահվածքով խանգարում Առաքելին և մյուսներին, որպեսզի արագ փորեն գերեզմանը: Առաքելը մրսում է, հիվանդանում, օրեր անց մահանում: Առաքելը տիպիկ մշեցի է, ով անգամ ամենածանր իրավիճակներում չի կորցնում համարձակությունը՝ բարձրաձայնելու իր արդարացի լինելը. «*Գնա՛քո վասականոց... գնա ըսե քո սուռաթըսզ նաչալնիկին ... ալվազակ, մարդասպաններ, պատիվ ունեն, անմեղ մարդ՝ ոտի տակ կերթա... Անդրանիկի անվան լե մեռնիմ, Մշու դաշտի սառ ջրերին լե... գնա ասա քո... ծո՛, Մու՛շ լե Հայաստան է, Վա՛ն լե, Երզրու՛մ լե... Ես չեմ տեսնի, զիմ թոռ կտեսնի, զիմ թոռ չի տեսնի՝ զիմ թոռան թոռ կտեսնի...*» [8, էջ 240]:

Գրականագետ Դ. Գասպարյանը նկատում է, որ պատմվածքում առկա են լեզվական արտահայտության տարբեր շերտեր՝ մաքրախոսությունից մինչև գունեղ բարբառախոսություն, բաց ու համարձակ սրախոսություն. «*Բառի թրթիռը, որ անմիջապես հոգու արձագանքն է, դառնում է զգացմունքներով խորապես ներծծված խոսք*» [6, էջ 338]:

Այսպես՝ «...*Է՛՛՛՛, լառ, Վանն ուր, Միբիրն ու՛ր...*» [8, էջ 217]:

«...*Ի՛նչ մի պատվավոր բան է յարալու ժողովրդի՝ վրա թագավորելը...*» [8, էջ 219]:

Աշոտ դայու այն հարցին, թե ում հետ է ընկերություն անում, Առաքելը պատասխանում է. «...*ո՛վ կա, որ ընկերություն անեմ... մեկ-մեկ Բեկլար կուգա, կնստի, սարից-ձորից կժղենք...*» [8, էջ 222]:

Ի հավելումն ասվածի՝ հետաքրքիր է նաև Գր. Աճեմյանի հետևյալ դիտարկումը. «Ճամբարային գրականությունը ոչ միայն ֆիզիկական տառապանքի վկայությունն է, այլ հոգևոր գոյատևման անժխտելի փաստաթուղթ: Այնտեղ, որտեղ մարդու կյանքը չունի գին, նրա արժանապատվության պահպանումը դառնում է ներքին հաղթանակ» [4, էջ 87]:

Հեղինակային սովորական նկարագրությունները, որոնք պայմանավորված են լեզվառճական առանձնահատկություններով, ներքին ինչ-որ լարում, անհանգստություն են ստեղծում՝ ապահովելով զգացմունքի և համատարած թախծի առկայությունը. «*Միբիրի վրա Երմակը թափ է տալիս իր ձերմակ վերմակը, և տայգաներում բզզացող միլիոնավոր, անթիվ անհամար մժեղներն ասես երկինք են համբառնում ու սպիտակած, համրացած իջնում են աշխարհի ու ճամբարի վրա ...*» [8, էջ 228]:

Մշեցի Առաքելի խոսքում հաճախ հանդիպում ենք **ժողովրդական ասացվածքների**, ինչպես. «*Երեք տարվա մեջ մի անգամ պիտի աղոթեինք, այն էլ սատանան չթողեց*» [8, էջ 231], **հումորային արտահայտությունների**: Պարզ ու կենսական լեզու, ինչը ոչ միայն ընդգծում է նրա Մշո արմատները, այլև պատմվածքին հաղորդում է **ավանդական, ազգային շունչ**. «...*Առաքելը Մշո դաշտի բոլոր առաջավոր հայիտյանքներով զինված, մի կողմ շպրտեց պետական բաշլուղը և ապավինած իր հնամաշ շինելին, սկսեց աշխատել մերթընդմերթ խաչակնքելով. երևի այդ մշեցի գերեզմանափորների սովորությունն է*

եղել: Մակայն ազգագրագետ լինելու կարիք չկար՝ գուշակելու, որ Առաքելի հայեցողականները չէին մտնում գերեզմանափորների ավանդություններում...» [8, էջ 233]:

Ե՛վ «Մշեցի Առաքելը և ուրիշները» պատմվածքում, և՛ «Ծաղկած փշալարեր» վիպակում նկատում ենք, որ հալածանքների, անվերջ նվաստացումների մեջ անգամ մարդկային արժեքները պահպանելու ուժն է, և այդ ճանապարհով արդարության որոնումն է հերոսներին ուժ տալիս դիմանալու. «...Հիվանդ արդարության կենացը խմենք, ծանր է նրա դրությունը, բայց նա չի մեռնի: Երբ հիվանդ է արդարությունը, մարդիկ խեղճանում են, մանրանում, դառնում երկերեսանի, չար, էսամոլ, ստորաքարշ...» [8, էջ 326]:

Ա. Պապոյանն իր «Ծաղկած փշալարերի հայ արձակը» ուսումնասիրության մեջ խորությամբ անդրադառնում է բռնադատվածների ու ճնշման զոհ դարձած մարդկանց թեմատիկային, որը հնչում է որպես ազգային հիշողություն: Հենց այսպիսի միջավայրում են ծնվում մտորումներ մարդկային անարդարության և տարբեր հոգեվիճակների մասին. «Մահարու հերոսների գոյությունն այդ անսահման սպիտակության մեջ միաժամանակ տարրալուծվում է: Միբիբը նրանց համար միայն տեղանք չէ, այլ ժամանակից ու ազգությունից վեր մի տարածություն, ուր ամեն բառ պիտի կշռվի, ամեն լռություն պիտի հնչի» [9, էջ 45]:

Պատմվածքն ունի խորհրդանշական ավարտ: Մահացած Առաքելի մոտից գտնվում է թրծված, ամուր, շեկ մի սալ, փորված ծուռումուռ, անծանոթ տառերով. «ԱՌԱՔԵԼ ՈՒԹՈՒՃՅԱՆ ՄՇԵՅԻ//զինվոր գորավար Անդրանիկի//ես չտեսա, իմ թոռները կտեսնեն» [5, էջ 244]: Սա հայի տեսակի, անկոտրում կամքի, հայ մարդուն՝ մշեցուն բնորոշ իր արմատներով, բնիկ ու տեղացի լինելը, բոլորին ի ցույց դնելու խորհուրդն է ու պատգամը գալիք սերունդներին:

Ե Զ Ը Ա Հ Ա Ն Գ ՈՒ Մ. Պատմվածքի ուսումնասիրությունը մեկ անգամ ևս ընդգծում է ստալինյան բռնապետության տարիներին բնորոշ իրականությունը, թաքնված հույզերից ու զգացողություններից ծնված մարդկային ողբերգությունն ու համատարած տխրությունը: Դա պատմություն է մարդկային ուժեղ բնավորությունների ու դժբախտ աքսորականների կյանքում մեծ դերակատարություն ունեցող անհատների մասին:

Պատմվածքում հատուկ ուշադրության են արժանի գեղարվեստական պատկերավորման առանձնահատկությունները:

«Մշեցի Առաքելը և ուրիշները» պատմվածքում կերտված են մարդկային ուժեղ բնավորություններ՝ օժտված հուզականությամբ, մարդկային ողբերգություններից ծնված տխուր հիշողություններով, համատարած թախծի մեջ անգամ ծիծաղելու, կատակելու կարողությամբ: Սա վկայում է ուժեղ, արդարախոս, համառ, տոկուն կամքի տեր մարդկային ողբերգական ճակատագրերի մասին, ովքեր տաժանակրության մեջ անգամ համարձակորեն բարձրաձայնում են կորուսյալ հայրենիքի, հայրենանվեր հերոսների մասին, թեկուզև փոխհատուցում են կյանքով:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Աղաբաբյան Ս. Գուրգեն Մահարի: Երևան: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.: 1959: 150 էջ:
2. Աղաբեկյան Կ. Գուրգեն Մահարի: Երևան: ԵՀ հր.: 1975: 270 էջ:
3. Աղաջանյան Ս. Գուրգեն Մահարու արձակի պոետիկան: Երևան: ԵՀ հրատ.: 2011: 304 էջ:
4. Աճեմյան Գ. Գուրգեն և աքսորի կեանքներով: /Մահարի Գ.: Երկերի լիակատար ժողովածու 15 հատորով: Հ. 8, Երևան: 2016: 560 էջ:
5. Բոդոսյան Ս. Գուրգեն Մահարի: Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.: 1981: 225 էջ:
6. Գասպարյան Դ. Գուրգեն Մահարի: Երևան: Զանգակ: 2013: 446 էջ:
7. Հախվերդյան Լ. Գուրգեն Մահարու արձակի նոր գիրքը: Երևան: Սովետական գրականություն հրատ.: 1963: 120 էջ:
8. Մահարի Գ. Սիրիական: Երևան: ԵՀ հրատ.: 2009: 842 էջ:
9. Պապոյան Ա. Ծաղկած փշալարերի հայ արձակը: Երևան: Մանկավարժ հրատ.: 1999: N3: 160 էջ:

R e f e r e n c e s

1. Aghababyan, S. Gurgen Mahari [*Gurgen Mahari*]. Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1959. 150 p. (in Armenian)
2. Aghabekyan, K. Gurgen Mahari [*Gurgen Mahari*.] Yerevan: YU Publishing House, 1975. 270 s. (in Armenian)
3. Aghajanyan, S. The Poetics of Gurgen Mahari's Prose.[*Gurgen Maharu arcaki poetikan*] Yerevan: YU Publishing House, 2011. 304 p. (in Armenian)
4. Achemyan, G. With the Curvatures of the Gulag and Exile. // In: Mahari, G. Complete Collection of Works in 15 Volumes.[*Gulagi eu akhsori kermannerow*,] Vol. 8, Yerevan, 2016. 560 p. (in Armenian)
5. Bodosyan, S. Gurgen Mahari. [*Gurgen Mahari*]Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1981. 225 p. (in Armenian)
6. Gasparian, D. Gurgen Mahari. [*Gurgen Mahari*].Yerevan: Zangak publish., 2013. 446 p. (in Armenian)
7. Hakhverdyan, L. A New Book of Gurgen Mahari's Prose. [*Gurgen Maharu arcaki nor girkh@*]Yerevan: Soviet Literature publish., 1963. 120 p. (in Armenian)
8. Mahari, G. Siberian. [*Sibirakan*],Yerevan: YU Publishing, 2009. 842 p.. (in Armenian)
9. Papoyan, A. Armenian Prose of the Barbed Blossoms[*Tsakhkats phshalareri hay arcak@*]. Yerevan: Mankavarzh publish., 1999, No. 3. 160 p. (in Armenian)

Ընդունվել է / Received on: 20. 09. 2025

Գրախոսվել է / Reviewed on: 16. 11. 2025

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: 10. 12. 2025

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Գայանե Հովհաննեսի ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ՝ մանկ. գիտ. թեկնածու,

ԾՊՀ-ի գրադարանի վարիչ, Գյումրի, ՀՀ,

Էլ. հասցե՝ gayaneavetisyan2@gmail.com / ORCID.org/0009-0003-0773-439X

Gayane Hovhannes AVETISYAN: PhD in Pedagogy,

Head of the Library of SUSH, Gyumri, RA,

e-mail: gayaneavetisyan2@gmail.com / ORCID.org/0009-0003-0773-439X